

Ludzkie i prawdziwie bliskie. Pamięci prof. dr hab. Swietłany Musijenko

Human and Truly Close. In Memory of Professor
Swietłana Musijenko

Grażyna B. Tomaszewska
Uniwersytet Gdański
ORCID: 0000-0001-9467-8426

Streszczenie: W artykule próbuje się ukazać wyjątkowość osoby i dorobku naukowego prof. dr hab. Swietłany Musijenko. Zmarła 8 sierpnia 2023 roku naukowczyni stworzyła w uczelni grodzieńskiej Katedrę Filologii Polskiej, a następnie Międzynarodowy Instytut Adama Mickiewicza. Nawiązała współpracę z wieloma ośrodkami naukowymi w Polsce, dzięki czemu mogło dochodzić zarówno do wymiany młodzieży studenckiej, jak i badaczy zafascynowanych wspólnotowymi, komparatystycznymi relacjami kulturowymi, tak ważnymi w rejonach, w których zawsze mieliśmy do czynienia z różnorodnością języków, tradycji, kultur. Bogata działalność prof. Musijenko pozwalała nie tylko na rozwój myśli naukowej, ale i stanowiła znaczącą przeciwwagę dla wszystkich tendencji rozgraniczających wspólnotowe więzi. Swoją biografią i naukową aktywnością dowiodła, jak wielką wartość ma współpraca ponad podziałami.

Słowa kluczowe: pamięć, prof. Swietłana Musijenko, grodzieńska polonistyka, współpraca, przyjaźń

Abstract: The article seeks to portray the uniqueness of the individual and scholarly contributions of Professor Swietłana Musijenko. The scientist, who passed away on August 8, 2023, established the Department of Polish Philology at the Grodno University and later the International Institute of Adam Mickiewicz. She fostered collaborations with numerous academic institutions in Poland, facilitating the exchange of both student youth and researchers captivated by communal and comparative cultural relationships, so significant in regions where linguistic, traditional, and cultural diversity has always been present. Professor Musijenko's extensive activities not only contributed to the advancement of scholarly thought but also served as a significant counterbalance to all tendencies that aimed to delineate communal bonds. Through her biography and scholarly pursuits, she demonstrated the immense value of cooperation transcending divisions.

Key words: memory, Prof. Swietłana Musijenko, Grodno Polish philology, collaboration, friendship

Wisława Szymborska w wierszu *Psalm* pisze:

O jakże są nieszczelne granice ludzkich państw!
Ile to chmur nad nimi bezkarnie przepływa,
ile piasków pustynnych przesypuje się z kraju do kraju,
ile górskich kamyków stacza się w cudze włości
w wyzywających podskokach!

Czy muszę tu wymieniać ptaka za ptakiem jak leci
albo jak właśnie przysiada na opuszczonym szlabanie?
Niechby to nawet był wróbel – a już ma ogon ościenny,
choć dziubek jeszcze tutejszy. W dodatku – ależ się wierci!

Z nieprzeliczonych owadów poprzestanę na mrówce,
która pomiędzy lewym a prawym butem strażnika
na pytanie: skąd dokąd – nie poczuwa się do odpowiedzi.

Och, zobaczyć dokładnie cały ten nieład naraz,
na wszystkich kontynentach!
Bo czy to nie liguster z przeciwnego brzegu
przemycą poprzez rzekę stutysięczny listek?
Bo kto, jeśli nie mątwą zuchwale długoramienna
narusza świętą strefę wód terytorialnych?

Czy można w ogóle mówić o jakim takim porządku,
jeżeli nawet gwiazd nie da się porozsuwać,
żeby było wiadomo, która komu świeci?

I jeszcze to naganne rozpościeranie się mgły!
I pylenie się stepu na całej przestrzeni,
jak gdyby nie był wcale wółprzecięty!
I rozleganie się głosów na usługanych falach powietrza:
przywoływawczych pisków i znaczących bulgotów!

Tylko co ludzkie potrafi być prawdziwie obce.
Reszta to lasy mieszane, krecia robota i wiatr (Szymborska 2023, 365-366).

Opublikowany po raz pierwszy w 1972 roku wiersz uzmysławia paradoks związany z formalno-politycznym postrzeganiem przestrzeni, wyznaczanym przez granice, bariery, podziały, którym zaprzecza cała natura. Jak to u Szymborskiej bywa, ten pokawałkowany sztucznie ludzki świat ma wydźwięk ironiczny, bo taki porządek można stworzyć jedynie mocą sztucznych, narzuconych odgórnie decyzji. Wiersz kończy się dwuwersem akcentującym nie tylko rozbieżność ludzkiego i pozaludzkiego ładu, ale podkreślaną przez ludzką koncepcję porządku obcość: „Tylko co ludzkie potrafi być prawdziwie obce. / Reszta to

lasy mieszane, krecia robota i wiatr”. Podkreśla on jakieś fundamentalne wyobcowanie człowieka z całego pozostałego świata, pewien rodzaj uzurpacyjnego, sprzecznego z całą naturą, porządku. Ale sugeruje również, że główną funkcją ustalanych dla społeczności ludzkich granic nie byłoby wcale pragnienie porządku, ładu, ale przede wszystkim pragnienie podkreślania wykluczających się wzajemnie obcości, generujących fobie, uprzedzenia, wartościujące hierarchie, obawy, niepokoje, a w konsekwencji wrogość. Ten rodzaj obcości produkuje nie mniej restrykcyjne i niszczące ludzką wspólnotę granice, niż te istniejące formalnie. W tym kontekście zdanie „Tylko co ludzkie potrafi być prawdziwie obce” staje się intertekstualnym komentarzem do słynnego hasła Terencjusza „Człowiekiem jestem i nic, co ludzkie nie jest mi obce”. Komentarzem ironicznym czy raczej pełnym gorczy, skoro „co ludzkie” zdaje się być głównie zaprzeczeniem otwartości na różnorodność, inność, prawo do ciekawości i wolności przekraczania ograniczeń własnego tylko świata. Jeśli byłoby prawdą, że „Tylko co ludzkie jest prawdziwie obce”, to człowiek – w opozycji do całego porządku natury i kosmosu – byłby jedynie „producentem” różnych form wykluczania, zamykania, przeciwstawiania; byłby po prostu strażnikiem klinicznych czystości pomiędzy porozdzielanymi światami.

A przecież i ludzka rzeczywistość to głównie „lasy mieszane”. Zwłaszcza tam, gdzie mamy do czynienia z wielowiekowym współistnieniem wielu kultur, języków i tradycji. Pomimo różnych nadziei, świat, w jakim istniejemy, jest światem, który temu naturalnemu łaadowi w dużej części zaprzecza. Tym większym darem są osoby, które potrafią uwalniać nas od tych ograniczeń. One świadczą, że „co ludzkie potrafi być” nie tylko „prawdziwie obce”, ale również prawdziwie bliskie. One przełamują klątwę ludzkiego wyobcowania na poziomie dosłownym (realne granice państw) oraz metaforycznym („granice” kulturowe, mentalne, ideowe). Dzięki nim możemy „przepływać” ponad granicami niczym chmury, „przesypywać” się z kraju do kraju jak piasek, „przysiądać” jak ptak nad obcym już szlabanem czy na podobieństwo mgły „rozpościerać” się ponad wyznaczonymi tylko dla nas rejonami.

Taką nieocenioną osobą była prof. dr hab. Swietłana Musijenko, długoletnia kierowniczka założonej w 1989 r. Katedry Filologii Polskiej w Państwowym Grodzieńskim Uniwersytecie im. Janki Kupały oraz przewodnicząca Międzynarodowego Instytutu Adama Mickiewicza. Jak podkreśla Małgorzata Czermińska:

Swietłana Musijenko jest nie tylko profesorem, osobą o wielkim dorobku jako badaczka literatury, wykładowczyni i promotorka młodej kadry filologicznej oraz organizatorka kształcenia uniwersyteckiego i życia naukowego. Jest także żywym wcieleniem idei pobratymstwa czterech narodów i kultur słowiańskich: białoruskiego, polskiego, rosyjskiego i ukraińskiego (Czermińska 2013, 47).

Uczennica znakomitego imagologa, prof. dr hab. Wiktora Choriewa, potrafiła stworzyć wolną od ksenofobicznych uprzedzeń wspólnotę międzynarodowych, starszych i młodszych, naukowców z Białorusi, Rosji i Polski skupionych z jednej strony na specyficznie szeroko rozumianej geopoetyki ziemi, która była od wieków kulturowym i narodowym „lasem mieszanym”, skłaniającym w sposób naturalny do badań komparatystycznych, skupionych na problematyce porównawczej literatury polskiej, białoruskiej i rosyjskiej, z drugiej – z inspiracji Choriewa – na sposobach kreacji obrazu i postrzegania innego/

obcego (Musijenko, 2013, 28). W stworzonej przez nią wspólnocie języki białoruski, polski, rosyjski czy ukraiński nie były walczącymi o prymat konkurentami, ale współtworzyły wzbogacający się wzajemnie dialog.

Powstała z inicjatywy prof. Swietłany Musijenko w 1989 roku Katedra Filologii Polskiej na grodzieńskim uniwersytecie współpracowała z Instytutem Słowianoznawstwa i Bałkanistyki Rosyjskiej Akademii Nauk, jak również z wieloma ośrodkami uniwersyteckimi w Polsce: Uniwersytetem Pedagogicznym w Krakowie, Akademią Podlaską w Siedlcach, Uniwersytetem Łódzkim, a następnie z Uniwersytetem w Białymstoku, z którym realizowała – w ramach stworzonej przez Jarosława Ławskiego Katedry Badań Filologicznych „Wschód-Zachód” – liczne projekty konferencyjne i wydawnicze.

Począwszy od 1990 roku, polonistyka grodzieńska utrzymywała kontakty również z Wydziałem Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego: Instytutem Filologii Polskiej oraz Instytutem Rusycystyki i Studiów Wschodnich. Te międzyuczelniane kontakty owocowały wieloma znaczącymi osiągnięciami. Przede wszystkim w ich ramach dochodziło do rokrocznej wymiany studentów między uniwersytetami. Ponadto pracownicy Katedry Filologii Polskiej Państwowego Uniwersytetu Grodzieńskiego oraz Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego opracowali program nauczania języka i literatury polskiej oraz, pierwszy na Białorusi, trzytomowy podręcznik dla szkół z językiem polskim (Czermińska, Musijenko (red.), 1997–2000).

Trudno zapomnieć o niezwyklej aktywności konferencyjnej Swietłany Musijenko i kierowanej przez nią Katedry. Przyczyniała się ona nie tylko do rozwoju i wymiany myśli naukowej w skali międzynarodowej, ale i do współtworzenia oraz zacieśniania pozainstytucjonalnych związków między uczestnikami konferencyjnych spotkań, współtworząc wspólną porozumienia ponad narodowymi czy ideologicznymi uprzedzeniami. Znaczące miejsce wśród konferencyjnych projektów zajmowali polscy twórcy związani z Grodnem, ziemią grodzieńską i nowogrodzką, szczególnie Adam Mickiewicz, Eliza Orzeszkowa czy Zofia Nałkowska. Wyjątkowym wydarzeniem była z pewnością – zorganizowana w 1997 roku – międzynarodowa konferencja z okazji dwusetnej rocznicy urodzin Mickiewicza, w której wzięli udział uczestnicy nie tylko z Białorusi, Polski, Litwy, Rosji, Ukrainy, ale też Francji, Włoch czy Szwajcarii. Pięciotomowa publikacja pokonferencyjna była efektem naukowej aktywności ponad stu badaczy i badaczek¹. Nie mniej znaczące były również następne międzynarodowe konferencje. Wymienię te, w których bezpośrednio uczestniczyłam: w 2005 roku, w 150. rocznicę śmierci Mickiewicza – „Przyjaźń, miłość, nienawiść oraz mała ojczyzna”, w roku 2007 – „Melodie, barwy, zapachy w «małej ojczyźnie» Adama Mickiewicza”, w 2009 roku – „Mickiewicz a kultura współczesna”. I chociaż w 2009 r. Musijenko zrezygnowała z kierowania Katedrą Filologii Polskiej (pozostając pracownikiem rodzimej uczelni), to zarazem powołała Międzynarodowy Instytut Adama Mickiewicza skupiający środowisko polonistyczne z Białorusi, Rosji i Polski. W ramach tej instytucji o charakterze zarówno naukowo-badawczym, jak i edukacyjno-popularyzatorskim zorganizowała m.in. w roku 2014 międzynarodową konferencję naukową poświęconą Zofii

¹ Tomy pokonferencyjne *Adam Mickiewicz i kultura światowa* były wydawane w latach 1998-2000 w różnych ośrodkach akademickich: Grodzień, Siedlcach, Warszawie, a jeden z nich także w Gdańsku (Bachórz, Choriew (red.), 1998).

Nałkowskiej: „Grodno w życiu i twórczości Zofii Nałkowskiej”, a w roku 2016 – „Pamięć kultury: żywe słowo Elizy Orzeszkowej”². Efektem wszystkich spotkań konferencyjnych były monografie wieloautorskie (por. Musijenko (red.), 2006, 2008, 2010, 2015; Ławski, Musijenko (red.), 2019).

Talent organizacyjny (a z pewnością i dyplomatyczny) Musijenko pozwalał uczestnikom konferencyjnych spotkań na bezpośredni kontakt z przestrzenią bogatej geografii literackiej związanej z bohaterami konferencyjnych spotkań. Obradowaliśmy przecież w Muzeum Adama Mickiewicza w Nowogrodzku (odbudowanym domu rodzinnym poety), wspinaliśmy się na Górę Zamkową, rozpoczynając wędrówkę od położonej u jej stóp fary, kościoła p.w. Przeobrażenia Pańskiego. To w nim (choć jeszcze w drewnianym) Władysław Jagiełło brał, w 1422 roku, ślub z ostatnią swą żoną, Zofią Holszańską, matką przyszyłych królów, ale i w nim, 12 lutego 1799, został ochrzczony Adam Mickiewicz. Tam również mamy prawdopodobną wersję zaginionego cudownego obrazu, którego moc – zgodnie z treścią Inwokacji do *Pana Tadeusza* – miała przywrócić zdrowie nieprzytomnemu Mickiewiczowi-dziecku. Spacerowaliśmy brzegami urokliwej Świtezi, byliśmy też w Bolcienikach, dawnym dworze Wawrzyńca i Maryli z Wereszczaków Puttkamerowej, gdzie w pobliskim lesie oglądaliśmy legendarny kamień: miejsce tragicznego rozstania kochanków. Odwiedziliśmy również grób Maryli w Bieniakoniach. Podziwialiśmy także wspólnie Kanał Augustowski, szlak wodny prowadzący do Bałtyku poprzez dopływy Niemna i dopływy Wisły, część szlaku Batorego, który łącznie z zespołem budowli i urządzeń został uznany za pomnik historii.

Mogliśmy też być bezpośrednio obecni w miejscach związanych z literacką oraz biograficzną przestrzenią autorki *Nad Niemnem*. Obradowaliśmy w Muzeum Elizy Orzeszkowej w jej grodzieńskim domu, w którym żyła i tworzyła do śmierci. Odwiedziliśmy położoną nad Niemnem legendarną mogiłę Jana i Cecylii oraz autentyczną mogiłę czterdziestu powstańców styczniowych w Miniewiczach. Wzruszaliśmy się pozostałościami po dworze rodzinnym pisarki w Miłkowszczyźnie, a tym bardziej znajdującą się tam szkołę jej imienia. Poznaliśmy również miejsca związane bezpośrednio z Zofią Nałkowską, mieszkającą w Grodnie w czasie, kiedy była żoną pułkownika Jura-Gorzechowskiego. Dużą część swej aktywności naukowej poświęciła Musijenko autorce *Niedobrej miłości*. Należy podkreślić, że Muzeum Zofii Nałkowskiej – powstałe w Grodnie w 1989 r. dzięki jej staraniom i odkrytym przez nią nieznanym materiałom – było wcześniejsze od założonego w 1990 w Polsce, w Górkach Wołomińskich pod Warszawą. Dzięki Musijenko udało się również zlokalizować, mieszczący się w pobliżu koszar, dom na ulicy Akademickiej 15, w którym mieszkała pisarka z mężem podczas pobytu w Grodnie (Czermińska 2013, 49). Trudno też zapomnieć o niezwykłości samego Grodna ze Starym i Nowym Zamkiem (miejsce abdykacji – 25 listopada 1795 r. – ostatniego naszego króla, Stanisława Augusta Poniatowskiego), bazyliką katedralną p.w. św. Franciszka Ksawerego, ufundowaną przez

² Przy czym konferencja w 2016 r., podobnie jak w 2014, wpisywały się, jak podaje Jarosław Ławski (kierownik blisko współpracującej z grodzieńskimi polonistami Katedry Badań Filologicznych „Wschód-Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku) w cały wieloletni i wieloetapowy cykl konferencji, współorganizowanych również przez ośrodek polonistyczny w Mińsku, zaświadczyających – jak pisze Ławski – „jak nienaturalne są granice, którymi usiłuje się rozdzielać tak bliskie, posiadające wspólne korzenie kultury, jak polska i białoruska”. (Ławski 2015, 234)

Stefana Batorego, cerkwią św. Borysa i Gleba, Soborem Opieki Matki Bożej czy Starą Synagogą.

Musiejenko brała również aktywny udział w Kongresach Polonistyki Zagranicznej. W związku z realizowanymi projektami i stażem naukowym wielokrotnie gościła także w Gdańsku i gdańskiej uczelni. Czynn timer uczestniczyła w międzynarodowych konferencjach naukowych organizowanych przez Instytut Filologii Polskiej: w 2005 roku w konferencji w 150. rocznicę śmierci Mickiewicza: „Mickiewicz w Gdańsku” (Bachórz, Oleksowicz (red.), 2006), w 2011 roku w konferencji w stulecie urodzin Miłosza: „Czesława Miłosza «północna strona»” (Czermińska, Szalewska (red.), b.d.), w 2012 w konferencji poświęconej problemom związanym z dydaktyką kształcenia polonistycznego: „Jestem, więc mówię. Między niebytem a formami istnienia” (Tomaszewska, Kapela-Bagińska, Pomirska (red.), 2014).

Niezwykła działalność prof. Swietłany Musiejenko została w Polsce uhonorowana poświęconym jej tomem *Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy* (Ławski, Janicka, Kowalski, Zabielski (red.), 2013), a na Białorusi – dedykowaną jej monografią: *Studia Polonica. Tom Jubileuszowy poświęcony Swietłanie Musiejenko* (Chmialnicki, Brazgunowa (red.), 2019). Z prawdziwą dumą przyjęliśmy też fakt, że w 2019 roku Musiejenko została uhonorowana „Nagrodą Polonicum”, wręczaną zagranicznym naukowcom za wybitne osiągnięcia w zakresie krzewienia języka, historii i kultury polskiej na świecie.

W roku 2019, po zakończeniu IV Kongresu Dydaktyki Polonistycznej w Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu i w związku z planem organizacji następnego Kongresu w Gdańsku, mieliśmy wielką nadzieję na spotkanie na nim naszych grodzieńskich przyjaciół. Niestety, nie pozwoliła na to sytuacja polityczna i historia, zdecydowanie zamykająca prawo do funkcjonowania – zainicjowanych przez Swietłanę Musiejenko – „lasów mieszanych”. Zmarła 8 sierpnia 2023 r. w Mińsku naukowczyni zawsze była jednak niezwyciężona w pokonywaniu trudności i przełamywaniu definitywnych barier. Jej odwaga, determinacja, upór miały swoje źródło w nadziei, że świat może być jednak lepszy niż jest, a „co ludzkie” nie musi być tylko „prawdziwie obce”. Ta jej duchowa spuścizna jest nam współcześnie bardzo potrzebna.

Bibliografia:

- Adam Mickiewicz i kultura światowa*, ks. II, 1998, Bachórz J., Choriew W. (red.), Gdańsk.
- Czermińska Małgorzata, 2013, *Profesor Swietłany Musiejenko żywot i sprawy*, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8412/1/M_Czerminska_Profesor_Swiet%C5%82any_Musiejenko_zywot_i_sprawy.pdf (dostęp: 17.08.2023).
- Czesława Miłosza „północna strona”*, b.d., Czermińska M., Szalewska K. (red.), Pelplin.
- Eliza Orzeszkowa. Pamięć kultury. Studia i glosy*, 2019, Ławski J., Musiejenko S. (red.), Białystok-Grodno.
- Historia literatury polskiej*, t. 1-3, 1997-2000, Czermińska M., Musiejenko S. (red.), Mińsk.
- Horevskie čteníá, vyp. 2, Památ' kul'tury. Grodno v Žizni i tvorčestve Zof'i Nalkovskoj*, t. 1, 2: sbornik naučnyh rabot, 2015, Musiejenko S. (red.), Grodno.

- Jestem, więc mówię. Między niebytem a formami istnienia*, 2014, Tomaszewska G. B., Kapela-Bagińska B., Pomirska Z. (red.), Gdańsk.
- Ławski Jarosław, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „białorusko-polskie stosunki literackie. Problemy imagologii (interpretacje Choriewowskie). Mińsk, 11 X 2015. Sprawozdanie*, https://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/bibliotekarz/31/18_Jaroslaw_Lawski.pdf (dostęp: 21.08.2023).
- Мелодии, краски, запахи «малой родины» Адама Мицкевича: сборник научных работ*, 2008, Мусиенко С. Ф. (red.), Гродно.
- Mickiewicz w Gdańsku. Rok 2005*, 2006, Bachórz J., Oleksowicz B. (red.), Gdańsk.
- Musijenko Swietłana, 2013, *Profesor Wiktor Aleksandrowicz Choriew. Spojrzenie z Grodna*, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8385/1/S_Musijenko_Profesor_Wiktor_Aleksandrowicz_Choriew.pdf (dostęp: 17.08.2023).
- Pogranicza, Kresy Wschód a idee Europy, seria III: Prace ofiarowane Profesor Swietłanie Musiejenko*, 2013, Ławski J., Janicka A., Kowalski G., Zabielski Ł. (red.), Białystok.
- Studia Polonica. Tom Jubileuszowy poświęcony Swietłanie Musijenko*, 2019, Chmialnicki M. M., Brazgunowa A. U. (red.), Mińsk.
- Szyborska Wisława, 2023, *Wiersze wszystkie*, Kraków.
- Tvorčestvo Adama Mickeviča i sovremennâ mirovaâ kul'tura: sbornik naučnyh rabot*, 2010, Musijenko S. (red.), Grodno.
- „З краю Навагрудскага ...”: (малая айчына ў жыцці і творчасці Адама Міцкевіча): зборнік навуковых прац, 2006, Мусиенко С. Ф. (red.), Гродно.

O Autorce:

Grażyna Bożena Tomaszewska – prof. dr hab., Instytut Filologii Polskiej UG, literaturoznawczyni, dydaktyczka literatury i tekstów kultury zajmująca się zwłaszcza sztuką interpretacji. Autorka monografii: *Mickiewicz – Krasiński. O wyobraźni utopijnej i katastroficznej* (2000), *Jak widzi dusza? Estetyka i metafizyka światła w „Panu Tadeuszu”* (2007), *Zagubiona przestrzeń i co dalej....* (2013), *Praktyki czytania. Ponowoczesna interpretacja a szkoła* (2019), *Przeciw gotowym odpowiedziom. Literatura i dydaktyka literatury w czytelnicznych spotkaniach* (2021), *Dwuznaczność. Niewygody i dobrodziejstwa opozycji nieczystych* (2022), współredaktorka m. in. tomów: *Sztuka interpretacji. Polska poezja XX i XXI wieku* (2014), *Adaptacje. Szkolne użycia (anty)teorii literatury* (2018).

